

Максім Макараў (Горуń, Польчча)

Віцебскае мейскае права

Віцебск атрымаў Магдэбургскае права толькі ў 1597 г., калі большасць буйных мейскіх паселішчаў ВКЛ ужо працяглы час карысталася яго нормамі. Гэта здаўна выклікала здзіўленне і прыцягвала ўвагу даследчыкаў¹. На наш погляд прычыны “спазнення” крытоца ў асаблівасцях урбаністычных працэсаў рэгіёна. У 16 ст. у Віцебску склалася і функцыянувала ўласная арыгінальная мадэль мейскага права, якая ва ўмовах несупынных канфліктаў ВКЛ з Маскоўскай дзяржавай была больш прыдатнай, чым магдэбурскага. Паспрабуем прасачыць гісторыю ўзнікнення і выявіць сістэму нормаў віцебскага мейскага права.

У 1570 г. да караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімonta Аўгуста звярнуўся войт места Суражка Іван Тарасавіч Хіма. Ад імя ўсіх суражскіх мяшчанаў ён прасіў гаспадара надаць Суражу мейскія права і вольнасці. Войт і мяшчане аргументавалі свою просьбу тым, што Сураж знаходзіўся на небяспечнай мяжы з Маскоўскай дзяржавай, дзе практична не спыняліся баявыя дзеянні. Наданне адпаведнага мейскага права мусіла паспрыяць таму, каб “лепей и беспечней въ томъ месте Суражъскомъ люди оседели и угрунтовалиссе”. Войт і мяшчане прасілі гаспадара перавесці Сураж на канкрэтную і добра вядомую ім мадэль мейскага права, а менавіта “жебыхмо, прыкладомъ места нашога Витебскаго, такове право и вольности имъ надали и узычыли, якихъ подданые нашы, мещане Витебские мають и его ужывають”. Жыгімонт Аўгуст задаволіў просьбу сваіх падданых і замацаваў новыя прававыя стан Суражка адпаведным прывілеем².

У 1577 г. да караля польскага і вялікага князя літоўскага Стэфана Баторыя з падобнай просьбай ад імя ўсіхульскіх мяшчанаў звярнуўся войт места Улы Ходан Ходаравіч Бяляй. Ён паведаміў гаспадару, што Ула размешчана ў вельмі неспакойным месцам на мяжы з варожай ВКЛ Маскоўскай дзяржавай. На думку войта і мяшчанаў, наданне адпаведнага мейскага права мусіла ізноў жа (узгадаем Сураж) паспрыяць таму, каб “лепей и беспечней во ономъ месте Ульскомъ люди оседали и кгрунтовалиссе”. Войт і мяшчане прасілі гаспадара аб наданні Уле ўсёй той жа канкрэтнай мадэлі мейскага права, а менавіта “же быхмо, прикладомъ

¹ Копысский З.Ю. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI-первой половине XVII в. Минск, 1975. С. 4.

² Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. Т. 1-32, Витебск 1871-1906 (Далей – ИЮМ). Т. 2. С. 244.

места нашего Витебского таковое право и волности имъ надали и узычили, якихъ подданные наши мещане места Витебского и mestечка Суражского уживають³. Гаспадар задаволў просьбу падданыхі выдаў адпаведны прывілей. Ула атрымала мейскага права па ўзору Віцебска і Суражу⁴.

Наданне мейскага права па прыкладу Віцебска Суражу ў 1570 г. і Уле ў 1577 г. не магло датычыць нейкага рэгіянальнага варыянту заходненеурапейскага мейскага права, бо сам Віцебск у 1570-х гадах ім яшчэ не карыстаўся. Нагадаем, што Віцебск атрымаў Магдэбургскае права толькі ў 1597 г. Такім чынам у 16 ст. Віцебск ужываў уласную сістэму мейскага права, якая як нешта цэласнае і завершанае пераймалася іншымі мейскімі паселішчамі.

Паспрабуем прасачыць гісторыю ўзнікнення віцебскага мейскага права. Яно выводзілася са старога земскага права Віцебшчыны, нормы якога фіксаваліся віцебскім земскім прывілеем. Звернемся да гісторыі гэтага дакументу.

У 1503 г. “вси князи и бояре и слуги витебъские и войть и мещане места витебъского и въся земля Витебъская” прасілі караля польскага і вялікага князя літоўскага Аляксандра пацвердзіць віцебскі земскі прывілей, бо арыгінал дакумента, які захоўваўся ў царкве “Пречыстое Богоматери”, быў скрадзены. Аляксандр ахвотна задаволў просьбу падданых і выдаў ім новы прывілей, прычым фактычна ён толькі перапісаў слова ў слова грамату свайго бацькі Казіміра згодна з копіяй²². Тэкст віцебскага земскага прывілею Аляксандра 1503 г. (больш старажытныя не захаваліся) прыцягваў пільную ўвагу даследчыкаў яшчэ ў канцы 19 ст.⁴ У пачатку 20 ст. ён быў грунтоўна вывучаны Янам Якубоўскім. Даследчык выдзяліў у ім асобныя пласты палажэнняў, якія 1) адносіліся яшчэ да эпохі ўдзельных князёў, 2) увайшлі разам з папярэднім групай у склад прывілею Віцебскай зямлі эпохі Вітаўта, 3) папоўнілі прывілей пры Свідрыгайле і Жыгімонце Кейстутавічу, 4) былі дададзеныя ў 1440 - 1447 г. пры Казіміры⁵. На думку даследчыка, у сярэдзіне 15 ст. дакумент набыў свой канчатковы выгляд, і пры пазнейшых пацвярдженнях ён перапісаўся без істотных зменаў.

У 1509 г. віцебскі земскі прывілей быў пацвержданы каралём польскім і вялікім князем літоўскім Жыгімонтам Старым. Справа ізноў звязлася да перапісання архаічных палажэнняў дакументаў Казіміра і Аляксандра. Прывілей Жыгімонта Старога 1509 г., як і папярэднія, адрасаваўся “всім княземъ, боярамъ и слугам витебским, войту и мещаномъ места тамошнего, и всей земле Витебской”⁶.

Князі і баяры з аднаго боку, войт і мяшчане з іншага – доўгі час супольна карысталіся адзіным агульным прывілеем, але каля 1540 г. паміж гэтymi сацыяль-

³ Акты относящиеся к истории Южной и Западной России. Петербург, 1865 (Далей – АЮЗР). Т. 1. С. 208.

ИЮМ. Т. 2. С. 233-234.

⁴ Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. Киев, 1889.

⁵ Якубовский И. Земские привилеи Великого княжества Литовского // Журнал Министерства Народного Просвещения. 1903 июнь. Ч. 2. С. 265, 271-272, 276-278.

⁶ Витебская старина. Составил и издал А.П. Сапунов. Витебск, 1883. Т. 1. С. 63.

ным і групам і ўзнік востры канфлікт. Галоўнай прычынай сутыкнення ў паслужыла тое, што прывілей захоўваўся менавіта ў войта і мяшчану, які “княземъ и боярам ховати его не давали”⁷. Па краёў джаняя князі і баяры Віцебскай зямлі ездзілі шукаць справядлівасці ў Вільню, дзе скардзіліся на дзеянні войта і мяшчан Панам Радзе ВКЛ. Улады выклікалі прадстаўнікоў абодвух бакоў ў сталіцу дзяржавы, дзе ў прысутнасці радных паноў яны востра спрачаліся паміж сабой за права захоўваць прывілей. Неўзабаве выхадз з гэтай складанай сітуацыі быў знайдзены. Паны Рада загадалі князям, баярам і мяшчанам трymаць агульны для ўсіх земскі прывілей у спецыяльна прызначанай для гэтага скрынцы, адзін ключ ад якой мусілі захоўваць князі і баяры, а другі – войт і мяшчане. Арыгінал прывілея можна было браць як адным, так і другім толькі ў найбольш адказныя і ўрачыстыя моманты. Для вырашэння менш важных паўсядзённых пытанняў, былі зроблены дзве замацаваныя дзяржаўнай пячаткай копіі прывілея. Адна копія прызначалася князям і баярам, а другая – войту і мяшчанам⁸. Мяшчанская копія прывілею (як, дарэчы, і княска-баярская) сама па сабе не мела юрыдычнай моцы, бо з’яўлялася толькі копіяй, але яна адыграла прыкметную ролю ў становленні віцебскага мейскага права. Перададзеная віцебскім мяшчанам 9 ліпеня 1541 г. копія віцебскага земскага прывілея адрасавалася менавіта ім: “А такъ мають воит и мещане места... Вітебскаго тот лист нашъ у себе держати и тым листом въ потребах своихъ оброну чинити и во всемъ томъ заховатися”⁹.

Але віцебскія князі і баяры не спыніліся на дасягнутым. У хуткім часе яны выпрасілі ў новага караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста пацвярдзенне іх копіі віцебскага земскага прывілею. Копія набыла моц юрыдычнага дакумента і стала першым выключна княска-баярскім прывілеем Віцебскай зямлі¹⁰. Цяпер у сваіх дзеяннях, накіраваных супраць войта і мяшчан, князі і баяры абапіраліся на юрыдычную моц двух дакументаў. Апошні прывілей, які, дарэчы, слова ў слова паўтараў стары земскі, дадаў князям і баярам упэўненасці, што яны карыстаюцца больш широкім наборам правоў, чым мяшчане.

Яшчэ стары віцебскі земскі прывілей 1503 г., атрымальнікамі якога адначасова з’яўляліся князі з баярамі, мяшчане іншыя сацыяльныя групы Віцебскай зямлі, надаваў “витбліном” некаторыя землі недалёка ад замка: “пожаловали есьмо ихъ, придали имъ на садибу и на выгонъ Койтинъ воръ, а Михайловский воръ, а Заручевский воръ”¹¹. Цяпер віцебскія баяры выкарысталі сваё “больш упрывілеванае” становішча і пачалі “подданых своих похожихъ на тыхъ пляцахъ осаживать”. Баярскія людзі падпірадкоўваліся непасрэдна сваім гаспадарам. Яны не

⁷ Тамсама. С. 62.

⁸ Тамсама. С. 62-63.

⁹ Тамсама. С. 66.

¹⁰ Тамсама. С. 63

¹¹ Тамсама. С. 35

выконвалі ніякіх павіннасцяў на карысць вялікакняскага замковага ўраду, не плацілі агульнадзяржайных і ўнутраных мейскіх падаткаў разам з мяшчанамі¹².

Незадаволеныя войт і мяшчане звярнуліся да вялікага князя. Жыгімонт Аўгуст разгледзеў іх скаргі і падцвердзіў перададзеную мяшчанам у 1541 г. копію старажытнага віцебскага земскага прывілею, чым надаў ёй моц юрыдычнага дакументу. Такім чынам, 6 чэрвеня 1561 г. віцебскія мяшчане атрымалі свой першы выключна мейскі прывілей, які фармальна “ураўняў” іх у правах з князямі і баярамі віцебскай зямлі¹³.

Гаспадар вырашыў таксама пытанне “о Койтын вор, Міхайловскій вор, Заручевскій вор”. Усе асаджаныя на пералічаных землях людзі з гэтага часу павінны былі знаходзіцца выключна пад юрысдыкцыяй вялікакняскай замковай адміністрацыі, выконваць усе павіннасці і плаціць ўсе падаткі разам з мяшчанамі¹⁴.

У выніку з аднаго старога віцебскага земскага прывілея атрымалася два: княска-баярскі і мяшчанскі. Яны нічым не адрозніваліся адзін ададнага. Іхтэксты былі практична (за выключэннем вызначэння атрымальніка) ідэнтычныя. Але ў прававой свядомасці грамадства Віцебскай зямлі адбыліся значныя змены. Раней уся зямля карысталася адзіным прывілеем, які кансалідаваў усе сацыяльныя групы і з’яўляўся гарантый рэгіянальнай аўтаноміі. Цяпер князіз баярамі і мяшчане карысталіся гэтым дакументам асобна. Першыя бачылі ў тым жа наборы пала-жэнняў права земскае (шляхецкае), другія – права мейскае.

Тэкст віцебскага мейскага прывілея не адпавядаў рэаліям віцебскага мейскага права. У другой палове 16 ст. ён утрымліваў усё той жа набор неактуальных ужо пераважна палаежніяў, многія з якіх трапілі ў яго склад яшчэ ў 14 ст. Пры чартовых пацверджанях мейскага прывілею ў 1582 г. Стэфанам Баторыем і ў 1592 г. Жыгімонтам Вазай яго, згодна са звычаем, перапісвалі ўсё ў тым жа нязменным выглядзе¹⁵. Спецыфічная сітуацыя памежнай Віцебскай зямлі прымушала ўлады ВКЛ з павагай ставіцца да традыцыі мясцовага права. Усе сацыяльныя групы віцебскага грамадства, у першую чаргу баяры і мяшчане, лічылі тэкст старога віцебскага земскага прывілею натуральным пачаткам усіх правоў, якімі яны, як першыя, так і другія, карысталіся. Да гэтага дакумента ставіліся з павагай і нічога ў ім не змянялі.

Адлюстраванне рэальных нормаў і практикі віцебскага мейскага права другой паловы 16 ст. знаходзім у тэкстах прывілеяў Суражу 1570 г. і Улы 1577 г. Яны былі нададзеныя па ўзору Віцебска і рэальна ўтрымлівалі асноўныя нормы яго мейскага права. Прывілеі Суражу 1570 г. і Улы 1577 г. гарантавалі сваім атрымальнікам цалкам ідэнтычны набор правоў. Іх тэксты толькі нязначна адрозніваліся паміж сабой. Звернем увагу на гэтыя дакументы.

¹² Тамсама. С. 63.

¹³ Тамсама. С. 66.

¹⁴ Тамсама. С. 66.

¹⁵ Тамсама. С. 66-67.

Гаспадар гарантаваў мяшчанам, што ён толькі асабіста, а не праз сваіх ураднікаў, будзе прызначаць войтаў для Суражу і Улы. Фактычна мяшчане атрымлівалі права выбару войта, бо гаспадар забавязаўся прызначаць на гэтыя пасады менавіта тых людзей, якіхса свайго асяроддзя абяруць мяшчане¹⁷. Дарэчы, Віцебск карыстаўся правам выбіраць войта да 1597 г. Пры наданні Магдэбурскага права выбарны войт быў заменены прызначаным¹⁸.

Згодна з тэкстам прывілея Суражу і Улы мяшчане, як і раней, заставаліся пад прысудам гаспадарскіх ураднікаў: суражскія – ваяводы віцебскага і яго суражскага намесніка, ульскія – дзяржаўцы ульскага. Але ўсе судовыя справы павінны былі разглядацца толькі ў прысутнасці войта і прадстаўнікоў мяшчанаў. Гэта норма не была навінаю. Віцебскі земскі прывілей 1503 г. прадугледжваў прысутнасць прадстаўнікоў мяшчанаў разам з прадстаўнікамі князёў і баяраў на пасяджэннях суда наместніка-ваяводы¹⁹. Судовыя пешліны згодна са зместам прывілея Суражу і Улы не ішлі выключна на карысць урадніка, а дзяліліся паміж ім, войтам і мяшчанамі, якія бралі ўдзел у пасяджэнні суда²⁰.

Абвінавачанага ў злачынстве мешчаніна, за якога паручыліся “веры годные” жыхары места, нельга было на час следства пазбаўляць волі²¹. Гэты артыкул, без сумнення, быў запазычаны з тэксту віцебскага земскага прывілея, у якім чытаецца: “Через поруку въ железа ихъ не засажаючи, а ни въ которую муку”²². Гаспадар дазваляў мяшчанам пабудаваць і ўтрымліваць асобную мейскую турму для ўсіх катэгорый мясцовых правапарушальнікаў акрамя “злодеевъ, зрадецъ и розбойниковъ”²³.

Калі ў суражскага або ульскага мешчаніна было нешта скрадзена, а злачынца выяўлены, пацярпейшы мей права вярнуць сабе свае рэчы, знайденыя ў дому злачынцы, а вартасць нязнойдзенага з “дому и маєтности злодейское маеть быти плачоно”. Самога ж злачынцу трэба было пакараць згодна з нормамі Статуту

¹⁶ ИЮМ. Т. 2. С. 244; АЮЗР. Т. 1. С. 208.

¹⁷ Копысский З.Ю. Социально-политическое... С. 89.

¹⁸ Для паруцнання: 1) У віцебскім земскім прывілеі „Такежъ который отъ насилия жаловати будетъ намъ видблянинъ на видблянина жъ приехавъ въ Литву и безъ истца, намъ на него децкого з Литвы не слати, давати ему намъ листъ къ нашему воеводе, хотябы о смертной вине, а ему (ваяводзе—М.М.) судити по целованью нашимъ судомъ досмотрети права (зы) князи и бояры и мещаны, а осудивши его казнити въ Вітебску по ихъ праву” (Вітебская старина. Составили и издал А.П. Сапунов. Вітебск, 1883. Т. 1. С. 36); 2) У прывілеях Суражу і Улы „а судити мешанъ суражскіхъ (ульскіхъ) о кождую речъ воеводове вітебскіе и намесники ихъ суражскіе (державцы наши ульскіе и намесники ихъ) ихъ одны самі не мають, одно маючи пры собе войта меского и колько особъ старшыхъ мешанъ суражскіхъ (ульскіхъ)”(ИЮМ. Т. 2. С. 244; АЮЗР. Т. 1. С. 208).

¹⁹ ИЮМ. Т. 2. С. 244-245; АЮЗР. Т. 1. С. 208.

²⁰ ИЮМ, Т 2. С. 245; АЮЗР, Т. 1, С. 209.

²¹ Вітебская старина. Т. 1. С. 35.

²² ИЮМ, Т 2. С. 245; АЮЗР. Т. 1, С. 209.

²³ ИЮМ. Т 2. С. 245; АЮЗР. Т. 1. С.209.

таў ВКЛ²⁴. Гэта палажэнне мейскіх прывілеяў Суража і Улы нагадвала адпаведны пункт віцебскага земскага прывілею, але да некаторай ступені мадэрнізавала архаічную мову і сутнасць апошняга²⁵. Пацярпелы не мог як раней “жону его (злачынцы—М.М.) и детьми” кампенсаваць свае страты. Злачынца, які не быў у стане сваей маёмасцю задаволіць пацярпелага не перадаваўся як раней (“где его всходзить, тамъ его денеть”) апошняму.

Гаспадар надаваў мяшчанам “для лепшого и латвейшого выхованья и запоможенья” землі, лясы і сенажаці “около замку и места Суражского (Ульского) на все стороны на милю”. З гэтай зямлі яны мелі па прыкладу віцебскіх мяшчанаў несці конную вайсковую службу²⁶. У тэксце віцебскага земскага прывілею па гэтым пытанні знаходзім наступнае: “А на войну быти имъ съ нами посполь готовымъ”²⁷. Кожны мешчанін атрымліваў ад вялікакняскіх ураднікаў і рэвізораў на пасадзе пад замкам плац зямлі пад збудаванне дому. Жыхары Суража і Улы вызываляліся ад павіннасці прыгонаў і ловаў²⁸.

Суражскія і ульскія мяшчане атрымалі права на бязмытны гандаль па ўсёй тэрыторыі ВКЛ. Некаторая выключэнніз гэтага правла былі спецыяльна агавораны ў тэкстах прывілеяў²⁹. Дарэчы, у старажытным віцебскім земскім прывілеі таксама знаходзім артыкул аб праве вядзення бязмытнага гандлю па ўсёй дзяржаве³⁰. Акрамя таго, Сураж і Ула атрымалі права на правядзенне двух кірмашоў у год³¹.

Калі два суражскіх (ульскіх) мяшчаніна біліся паміж сабой, а пасля мірыліся пры пасрэдніцтве “децкага”³², яны мусілі плаціць шэсць грошаў замкаваму ура-

²⁴ Для паруцнання: 1) У віцебскім земскім прывілеі „А станется у котораго витбляніна татба, а доишутся татбы лицомъ, ино витбляніна вся татба лицомъ вернуты. А того лицомъ не доишутся которое татбы, ино истцу съ татиного дому жону его и детьми заплатити его гибель, а въ томъ тати мы вольны, а не будетъ у татя чимъ платити татбы, ино его истцу выдати, и где его всходзить тамъ его денеть” (Віцебская старина. Т. 1. С. 35); 2) У прывілеях Суража і Улы „А если бы се у юго зъ мещанъ суражскихъ (ульскихъ) якое покрадене речей и маєтностей станеть а доишут ли ся злодейства у юго зъ лицомъ, тогда все то, што се найдеть, цело и добровольне тому, у юго покрадено, маєть быти вернено, а чого не достанеть, то зъ дому и маєтности злодейское маєть быти плачено, а самъ тотъ, хто въ томъ дознанъ будеть, водле выступъку свога и права посполитого каранъ быти маеть” (ІЮМ. Т. 2. С. 245; АЮЗР. Т. 1. С. 209).

²⁵ ІЮМ. Т. 2. С. 245; АЮЗР. Т. 1. С. 209.

²⁶ Віцебская старина. Т. 1. С. 35.

²⁷ ІЮМ. Т. 2. С. 245; АЮЗР. Т. 1. С. 209.

²⁸ ІЮМ. Т. 2. С. 246; АЮЗР. Т. 1. С. 209.

²⁹ Віцебская старина. Т. 1. С. 35.

³⁰ ІЮ. Т. 2. С. 246; АЮЗР. Т. 1. С. 209.

³¹ „Децкий – лицо посылаемое судом для задержания, ареста и выполнения различных распоряжений; княжеские слуги, выполнявшие распоряжения и наблюдавшие за выполнением их” (Статут Великого Княжества Литовского 1529 г. Под редакцией К.И. Яблонскиса. Минск, 1960. С 232.)

³² ІЮМ. Т. 2. С. 246; АЮЗР. Т. 1. С. 209.

ду. Калі яны мірыліся без дапамогі “децкого”, яны нічога не плацілі. У тым выпадку, калі адзін з бакоў, рапшуча адмаўляў свой удел у канфлікце, гроши на карысць замкавага урада таксама не браліся³³. Гэты пункт фактычна слова ў слова перапісаны з віцебскага земскага прывілею з той толькі розніцаю, што архаічная мова апошняга мадэрнізавана, а “куница шерстю съ миршины” заменена грашовым падаткам³⁴.

Усе судовыя справы (“хотя бы о горло шло”) паміж суражскім (ульскім) мяшчанамі, а таксама справы паміж кім-небудзь з іх і “постороннимъ человекомъ” малі разглядацца толькі ў Суражу (Уле) мясцовым гаспадарскім ураднікам у прысутнасці войта і прадстаўнікоў мяшчан. Калі віцебскі ваявода (дзяржаўца ульскі) “з ласки..господарское” за службу ўзнагароджваў суражскага (ульскага) мяшчаніна, такое наданне прызнавалася за апошнім “вечне”³⁵.

Суражская (ульская) мяшчане мелі права свабодна завяшчаць у спадчыну сваю маё масць як сваяку, так і любому іншаму чалавеку³⁶. У віцебскім земскім прывілеі знаходзім аналагічны пункт: “А который витблянин умирая откажеть остатокъ своего имения кому, и въ то намъ не вступатися”³⁷.

Калі суражскі (ульскі) мяшчанін не жадаў больш па нейкіх прычынах жыць у Суражу (Уле), ён меў права завядоміць аб гэтым урадніка, прадаць усю сваю

³³ Для парапінання: 1) У віцебскім земскім прывілеі „Тежъ которыи витбляне межы собою побиются, а за детскимъ поеднаются, ино намъ куница шерстю съ миршины, а коли о чомъ посвортатся а выдадутся въ кольце оба, то вина на насъ, а выдасть ся одинъ, а другой не выдастся, за то ихъ намъ не казнити” (Віцебская старина. Т. 1. С. 35); 2) У прывілеях Суража і Улы „А коли кто зъ мещанъ суражскихъ (ульскихъ) сами межы собою побиются, а за децькимъ погодятся, отъ кождого куницы заплатити на врадъ тамошний замковый шесть грошъ мають, а кгды безъ децького поеднають, тогды ничего враду нашему замъковому платить не повиннъи, а у посварце межы собою, если бы се одинъ выдалъ у вине, а другой бы се не выдалъ, тогды тое вины на обеихъ врадъ нашъ суражский (ульский – М.М.) брати и правити не маеть” (ІНОМ. Т. 2. С. 246; АЮЗР. Т. 1. С. 209).

³⁴ ИНОМ. Т. 2. С. 246; АЮЗР. Т. 1. С. 209.

³⁵ ИНОМ. Т. 2 С. 247; АЮЗР. Т. 1. С. 209-210.

³⁶ Віцебская старина. Т. 1. С. 35.

³⁷ Для парапінання: 1) У віцебскім земскім прывілеі “Так же витбляномъ жити въ Вітебску добровольно всякому по старому, покуль хто всхочеть, а которому будеть витблянину отъ насъ насилино, а будеть ему нелюбо, намъ его силою не держати, ино ему путь чистъ, куды хочетъ безо всяке зачепки, а пойти ему прочь въ нашу отчину въ Литву не тайно, Светому Благовещению чоломъ ударивши, и нашему воеводе объявится и своей братии мужомъ Відбляномъ, а во своем имении волень во всемъ: идя прочь продасть, або откажеть, намъ въ то не вступатися” (Віцебская старина. Т. 1. С. 36); 2) У прывілеях Суража і Улы „Еслибы тежъ мещанинъ который суражский тамъ, у месте Суражскомъ (ульский тамъ у месте Ульскомъ) мешкати не хотель и до инъшого места въ панѣстве волю мель (въ панѣстве нашемъ пойти волю мель – у прывілеі Улы), тогды таковому, продавъши домъ и пашню свою, зо всемъ статькомъ и маєтностю его, до инъшого места въ панѣстве нашемъ, указавши ся враду тамошнему у войта (у прывілеі Улы няма апошняга слова), воля будеть (пойти волно будеть – у прывілеі Улы), а врадъ нашъ замъковый никотоное трудьности въ томъ ему задавати и его ни въ чомъ гамовати не маеть” (ИНОМ. Т. 2. С. 247; АЮЗР. Т. 1. С. 210).

маёmacь і перасяліца ў любое іншае мейскае паселішча ВКЛ. Гэты пункт у падобных выразах знаходзім і ў тэксце віцебскага земскага прывілею³⁸. Пры запа-зычэнні яго архаічная лексіка была мадэрнізавана, а атрымальнік, згодна з рэалі-ямі другій палове 16 ст., канкрэтыхаваны: замест сацыяльна бязлікага “вітбліяни-на” у яго ролі выступае суражскі (ульскі) мяшчанін.

Жыхары Суража (Улы) павінны былі па ўзору Віцебска выконваць падвод-ную павіннасць³⁹. Гаспадар абяцаў таксама, што і далей будзе надаваць суражскім (ульскім) мяшчанам розныя дадатковыя права. Ён строга загадваў сваім ураднікам прытымлівіцацу стану рэчаў, зацверджанага гэтымі прывілеямі⁴⁰.

Такім чынам у склад прывілеяў Суража і Улы былі ўключаны ўсе пункты віцебскага мейскага прывілею (ідэнтычны земскаму), якія маглі практична выка-рыстоўвацца ў другой палове 16 ст. Астатнія саставэлыя нормы – напр., гонар і гістарычна памяць мяшчанаў Віцебска – ужо аддаўна страцілі практичны сэнс і былі адкінутыя. Да актуальных халажэнняў быў дадзены шэраг новых пунктаў, якія рэгулявалі канкрэтныя бакі мейскага жыцця, але адсутнічалі ў архаічным тэксце віцебскага мейскага прывілею. Мейскія прывілеі Віцебска (не адпавядай фактывічнаму стану рэчаў), Суража і Улы рэгулявалі толькі ключавыя моманты мейскага жыцця. У паўсядзённай практицы мяшчане карысталіся статутамі ВКЛ.

Зробім яшчэ адну заўвагу. Тэксты мейскіх прывілеяў Суража і Улы сведчаць аб том, што адной з галоўных павіннасцяў віцебскіх, суражскіх і ульскіх мяшчан у другой палове 16 ст. было “службу конную военную напротивко неприятелю нашему заступовати”⁴¹. Размова ў дадзеным выпадку ідзе не пра тых мяшчанаў, якія валодалі маёнткамі на праве земскім і выконвалі павіннасць вайсковой службы разам са шляхтаю. У Віцебскай зямлі гэта група выразна адрознівалася ад звычайных мяшчанаў і акраслялася тэрмінам “мяшчане конныя”. У другой пало-ве 16 ст. у Віцебску, Суражы і Уле вайсковая конная служба была абавязкам усёй масы “посполитого” мяшчанства.

З сярэдзіны 16 ст. у ВКЛ паступова ўкараняеца меркаванне, што вайско-вая служба з’яўляеца абавязкам і прывілегіяй выключна шляхты. Аднак, як слышна адзначыў Аляксандар Грушэўскі, “не везде можно было с одинаковою легкостью провести эти новые взгляды и обоснение шляхты. На тревожном порубежье нужны были военные силы и не приходилось разбирать кто какого происхождения: сильные руки да зоркий глаз мещанина стоили иногда больше, чем хорошая генеалогия земянина. Старосты у краинных замков мало интерес-

³⁸ Аб камунікацыйных павіннасцях мяшчанаў ВКЛ у кнізе: Wysłouch S. Posługi komunikacyjne w miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego na prawie magdeburskim do połowy XVI w. Wilno, 1936.

³⁹ ИЮМ. Т. 2. С. 247; АЮЗР. Т. 1. С. 210.

⁴⁰ ИЮМ. Т 2. С. 245; АЮЗР. Т. 1. С. 209.

⁴¹ Грушевский А.С. Города Великого Княжества Литовского в XIV-XVI вв. Старина и борьба за старину. Киев, 1918. С. 194.

⁴² Віцебская старина. Т. 1. С. 66.

совались предкам и, а охотно брали всякого желавшего помочь в трудном деле обороны замков”⁴².

У сваім прывілеі 1561 г. віцебскім мяшчанам кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт Аўгуст гарантаваў ім тыя ж правы і вольнасці, “яко и князи и бояре тамошние за листом на них особы от нас даным... уживають”⁶¹. Віцебская мейскае права выводзілася з земскага і па сутнасці сваёй мала ад яго адрознівалася. Мяшчане карысталіся рыцарскім правам і выконвалі княска-баярскую конную службу.

Наданне Магдэбурскага права выключала мяшчану ў з-пад непасрэднага кантроля ваяводы ці гаспадарскага намесніка ніжэйшага рангу (стараста, дзяржаўца), які з'являўся кіраўніком ўзброеных сілаў даверанага яму рэгіёну. На памежжы з Маскоўскай дзяржавай, асабліва ў гады Лівонскай вайны, улады ВКЛ не дапускалі аслаблення абароназдольнасці краіны і выкарыстоўвалі альтэрнатыўную магдэбурскай мадэль мейскага права. Упрыўлеянныя земскім правам мяшчане Віцебска, Суражу і Улы апынуліся фактычна ў больш карысных хорыдычных варунках, чым мяшчане местаў на Магдэбурскім праве.

Максім Макараў

Аспірант(дактарант) Універсітэту імя Мікалая Каперніка ў Торуні (Польшча)
Асноўны кірунак даследавання:

Гісторыя сярэднявечча Беларусі
e-mail: makarau@uni.torun.pl